

ВИХОВНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ НЕПОВНОЇ СІМ'Ї

Стрельнікова Н. М.

У статті розглянуто основні проблеми виховання дитини батьками в неповній сім'ї. Наголошується на тенденціях структурної зміни сучасної сім'ї та характеру виховного впливу.

Ключові слова: сім'я, неповна сім'я, сімейне виховання, батько, мати, дитина.

В статье рассмотрены основные проблемы воспитания ребенка родителями в неполной семье. Отмечаются тенденции структурного изменения современной семьи и характера воспитательного влияния.

Ключевые слова: семья, неполная семья, семейное воспитание, отец, мама, ребенок.

The article addresses the main problems of bringing up children in one-parent families. The emphasis is put on the tendencies of structural change of the modern family and the character of educational influence.

Key words: family, one-parent family, family upbringing, father, mother, child.

Для сучасного суспільства проблема сім'ї як першого виховного інституту має першорядне значення, тому що від її стану залежить відтворення населення, збереження, створення і передача культури та досвіду молодшому поколінню. Виховний вплив батьків на дитину дуже стійкий і залишається на все життя.

Сьогодні сім'я і сімейне виховання переживають суттєві труднощі з таких причин: відбувається розшарування сімей за матеріальними статками; зростає кількість розлучень; позашлюбних дітей; руйнується традиційна структура сім'ї; змінюються загальноприйняті норми поведінки, характер подружніх стосунків, взаємовідносин між батьками та дітьми. Останнім часом зростає число неповних сімей, що виникають внаслідок розлучення, смерті одного з батьків, або у випадку, коли незаміжня жінка (чоловік) виховує дитину сама. За статистичними даними, сьогодні кожна третя дитина виховується у неповній сім'ї.

Вивчення виховних можливостей сучасної сім'ї, а також батьківського виховання в умовах неповної сім'ї, збереження психічного та морального здоров'я дитини є досить актуальним.

Основні теоретико-методологічні напрямки з питань дослідження неповної сім'ї розкрито в працях відомих педагогів, зокрема, А. Макаренка, В. Сухомлинського, К. Ушинського, М. Стельмаховича. Деяким проблемам життєдіяльності неповної сім'ї присвячені праці Ю. Вавілова, А. Демидова (загальні проблеми виховання дітей у розлученій сім'ї); В. Костіва (вплив неповної сім'ї на моральне виховання підлітків); Т. Лютової (дефіцит спілкування дорослих з дітьми із неповних сімей); О. Максимович (соціально-педагогічні проблеми розлученої сім'ї); Г. Філонова (основні передумови деформації процесу виховання в неповних сім'ях).

Згідно з даними перепису населення (2001 р.), в Україні проживає 2,3 млн неповних сімей, серед яких $\frac{3}{4}$ – материнські сім'ї. У неповній сім'ї спостерігається таке явище, як фемінізація (переважання жіночого впливу), і рідко – переважання чоловічого впливу (маскулінізація). Науковцями Інституту проблем виховання розкриті основні тенденції, які прямо пов'язані зі структурними змінами сучасної сім'ї та зумовлюють характер виховних впливів.

1. Збільшення одностітних сімей зумовлює концентрацію уваги на дитині. Наукові дослідження (У. Тоумен, Р. Ригардсон, А. Адлер) свідчать, що єдина дитина – це найбільш складний варіант сімейного виховання, подружньої гармонії.

2. Причинами розлучень, як правило, є матеріальні проблеми (39 %), подружня зрада (33 %), пияцтво. Дані сім'ї формують у дітей руйнівні тенденції, які мотивують деструктивні форми поведінки. Виховання у неповних сім'ях, де присутні співмешканці, часто характеризується самоусуненням нерідного батька (матері) від відповідальності за розвиток дитини, ставленням до неї як до такої, що заважає нормально жити. Закономірно це викликає у дитини почуття дискомфорту, агресії, відчуження і закріплення неправильної моделі сімейного життя.

За узагальненими даними вчених, діти-правопорушники із неповних сімей останнім часом складають близько 47 %, які вживають алкоголь, наркотики, психотропні речовини, мають проблеми з психіко-статевою ідентифікацією, ведуть аморальний спосіб життя.

3. Зростає кількість незареєстрованих шлюбів (так званих цивільних), які трактуються співмешканцями по-різному: жінки вважають себе заміжніми, а чоловіки розглядають його як тренінг і апробацію майбутнього сімейного життя. У даному шлюбі розповсюджена материнська форма виховання і, як правило, відсутнє почуття відповідальності батьківства. Дитина ж не сприймає типові сімейні ролі, у неї формується деформоване розуміння сім'ї.

4. Близько 10 % української молоді працюють за кордоном, спостерігається тенденція від'їзду за кордон цілими сім'ями. Проте більша частина молодих батьків залишає своїх дітей вдома на бабусю і

дідуся, близьких родичів, інколи просто знайомих. Від такого життя сім'ї часто руйнуються і діти залишаються напризволяще, поза батьківською увагою.

Явище виховання дітей у розлученій сім'ї нині є помітним і характерним для багатьох країн. Тенденція ставити свої особисті інтереси, свободу кожного з подружжя вище сім'ї, власних дітей, стає очевидною з набуттям людиною більшої соціально-економічної і духовної незалежності, породжує черствість, егоїзм до інших людей і навіть до рідних дітей. Є думка вчених про те, що дитина ототожнює себе з тим, ким вона захоплюється і дорожить, а тому свідомо чи несвідомо наслідує манери, звички, стиль спілкування і поведінки. У процесі сімейної соціалізації проходить формування співпричетності дитини до внутрішнього світу своїх батьків, у дитини в процесі виховання формуються почуття симпатії, яке можна охарактеризувати як бажання узгоджувати свій емоційний стан зі станом інших людей.

Виховний вплив сім'ї залежить також від ставлення батьків до своєї дитини. Повага і єдність вимог батьків до дитини, вміння погоджувати виховні рішення та виконувати їх є показником високого рівня батьківського впливу на дітей. Найкращі людські якості – щирість, співпереживання, взаємодопомога, ніжність, увага до почуттів іншої людини – формуються під впливом батьківської любові та розумної вимогливості. Науковцями доведено закономірний зв'язок між моральною вихованістю дітей та характером взаємовідносин між батьками. Усім членам родини потрібно усвідомити негативні наслідки збереження порушених сімейних відносин, але батькам треба усвідомити, що, незалежно від їх стосунків, розлучення для дитини є сильним потрясінням, наслідки якого проявляться обов'язково.

Провідний науковий співробітник Інституту проблем виховання В. Г. Постовий, проаналізувавши досвід виховання в розлучених сім'ях, виділяє такі фактори створення оптимальних педагогічних взаємовідносин:

1. Передача досвіду батьків дітям, їх соціалізація, зміцнення сімейного колективу в нових умовах, створення довірливих взаємовідносин.

2. Особистий приклад батьків, залучення дітей до ведення домашнього господарства, розумне використання домашнього бюджету, взаємоповага, взаємодопомога, виховання бережливого ставлення до речей, вшанування сімейних традицій.

3. Розумне поєднання любові та вимогливості до дитини, недопустимість конфліктів між матір'ю та батьком у поглядах на виховання дітей.

4. Створення у дітей уявлення про батька і матір як про людину зі своїми позитивними і негативними рисами, спілкування дитини з родичами батька і матері, за умови, що вони не підбурюватимуть дитину проти матері чи батька.

5. Забезпечення колишнім подружжям єдності виховних вимог до дитини, підкріплення зусиль основного вихователя (матері чи батька), прояв такту і терпіння з обох сторін.

6. Підвищення рівня психолого-педагогічних знань і педагогічної культури батьків, формування необхідних умов і навичок виховання дітей.

Вчені зазначають, що існує два види ситуацій під час розлучення. Коли взаємне почуття уже відсутнє, то людьми керує розум, але в більшості випадків цього не буває. Найбільш простою є ситуація, коли розлучення батьків проходить у період раннього дитячого віку. Проте і мала дитина відчуває важку обстановку в сім'ї, бо її то відштовхують, то проявляють занадто багато ніжності. Затягування процесу розлучення і в малих дітей веде до психо-нервового зриву, тобто він має пройти якомога спокійніше і швидше. Більш спокійним повинен бути процес розлучення у подружжя, яке має дітей підліткового віку. Якщо мотивом розлучення було пияцтво одного з батьків, постійні конфлікти, то дитина розуміє це і сама прагне періоду сімейного затишку.

Якщо ж конфлікти від дитини приховуються, то вона не знає істинної причини розлучення і це негативно впливає на неї. Дитина починає гірше вчитися, стає замкненою, дуже вразливою, віддаляється від матері (батька), стає членом небажаних компаній. Тому обов'язково треба, щоб підліток знав, що відбувається в його сім'ї. Якщо стосунки батьків до розлучення були дуже складними, то дуже важливо, щоб у процесі розлучення все для неї прояснилося. Про це може розповісти людина, якій дитина довіряє і яку любить. Дуже небажано, щоб про це розповів хтось сторонній і, можливо, з недобрими намірами. Тому зрозуміло, що напівправа і замовчування для дитини є дуже шкідливими.

Вчені виділяють три основні умови, які мають позитивний виховний вплив на дитину, яка живе з матір'ю (батьком) після розлучення:

- батьки домовляються, як будуть спілкуватися і впливати на виховання дитини, відвідувати школу, розв'язувати проблеми, пов'язані з хворобою дитини, її відпочинком під час літніх канікул;

- після розлучення батьків підтримуються взаємовідносини у дитини з батьком (матір'ю), дідусем, бабусею, іншими родичами;

- батьки мають домовитися про вирішення проблеми, яка раптово виникла, і вносить відповідні зміни у їхнє спілкування з дитиною.

Практика засвідчує, що більшість розлучених матерів зберегли віру в щасливе життя, віддають свою любов дітям, і така сім'я живе спокійно, труднощі долаються легше. Новий же, повторний шлюб, не завжди може компенсувати дитині травму, одержану після розлучення батьків. У більшості випадків діти не визнають бажання матері (батька) влаштувати особисте життя і дуже переживають той період, коли в сім'ю приходять нова людина. Підліток може протестувати навіть проти тієї людини, яка йому подобається,

боячись втратити материнську турботу і любов. У такому разі потрібно відмовитись від нового шлюбу і почекати, поки дитина заспокоїться, тому що вона може втекти з дому або створить таку напруженість, що і цей шлюб розпадеться.

Згідно з науковими дослідженнями американського психолога Е. Еріксона, у дитини до 7 років має сформуватись почуття довіри до навколишнього світу, інакше це відобразиться в майбутньому в таких формах, як недовіра, замкнутість, тривожність. У дитини має сформуватись почуття власної автономії та цінності або протилежне їм почуття сорому та сумніву, закластися почуття відповідальності, поваги до порядку і дисципліни, бажання працювати. Саме в цей період потрібно вчити дитину жити серед людей, давати їй радість любити своїх рідних і все, що оточує. Важливим є формування у дитини компетентності і ефективної дії, інакше може виникнути почуття неповноцінності, невміння вирішувати конкретні справи, а саме: добре навчатися, допомагати старшим тощо. Недоброзичливість або неувага з боку батька (матері), який проживає окремо, викликає несвідому ворожість у дітей. Якщо цю агресію дитина спрямує на саму себе, то це виявляється через низьку самооцінку, почуття вини, тривожності.

Великою помилкою у вихованні є надмірна опіка і контроль над дитиною, в результаті чого можна її виростити абсолютною непристосованою до життя, безініціативну, нерішучу. Часто самотні матері все спілкування з дітьми будують на навіюванні їм почуття вдячності, створенні культу самопожертви, забуваючи, що не можна вимагати від дитини подяки за появу на світ, за турботу і любов, що є природним.

Напівсіриські сім'ї займають 11 % від загальної кількості всіх сімей, є менш дослідженими. Діти з таких сімей є дуже травмованими, оскільки втратили батька чи матір, з якими ніколи не зможуть зустрітись, а це великий стрес. Дорослі члени родини мають розповідати дитині все найкраще про померлого, і це сприяє збереженню теплих взаємин між усіма родичами, що є важливою виховною основою. Психологічний стан напівсіриської сім'ї залежить від поведінки овдової матері (батька) з дітьми. Прояви зтяжненого трауру формують у підлітків схильність до депресивності, що є небажаним. Психіка підлітка є нестійкою, тому втрата рідної людини може проявитися в регресії, усамітненні, небажаних спілкуваннях, нездатності висловити потребу в підтримці. Для того щоб допомогти дитині вийти зі стану депресії, всі члени родини мають сприяти налагодженню найтісніших зв'язків з нею, зайняти активну позицію у вихованні.

На сучасному етапі статистика засвідчує зростання кількості позашлюбних народжень, які складають 17,3 % від загальної кількості народжень. Збільшення позашлюбних сімей пояснюється лояльним ставленням громадськості до такого явища. Закономірним є те, що виховання дитини є одностороннім, материнським, і великим дефіцитом у формуванні особистості стає вплив батька, що є природним.

Дистанційна сім'я є мало дослідженою, хоч і стрімко зростаючою. Соціологічні дослідження свідчать, що кожна третя сім'я заробітчан розпадається. Виховний вплив дистанційного батька чи матері у силу обставин полягає в епізодичному спілкуванні з дитиною під час відпусток та грошовою компенсацією, що часто провокує формування споживацьких нахилів у дитини. Зрозуміло, що ні бабуся, ні дідусь, а тим паче ніхто з близьких родичів не можуть замінити рідних батьків. Коли підліток залишається без батьківського піклування, сам зі своїми проблемами, це може спровокувати зростання тривожності, незахищеності, страху, а в результаті – погіршення здоров'я і навіть втрата бажання жити.

Найменш дослідженою є батьківська неповна сім'я, хоч статистичні дані переконують, що неповних сімей, у яких вихованням дітей займаються чоловіки-одинаки, близько 1 % від загальної кількості сімей. Такі сім'ї останнім часом мають підсилену увагу з боку засобів масової інформації, але їх проблеми залишаються мало вивченими.

Отже, всі типи неповних сімей сьогодні потребують підсиленої уваги з боку вчителів загальноосвітніх навчальних закладів, класних керівників, оскільки треба знати і враховувати у виховній роботі особливості кожної сім'ї, в якій зростає дитина.

Література

1. Алексеєнко Т. Ф. Педагогічні проблеми молоді сім'ї : навч. посіб. / Т. Ф. Алексеєнко. – К. : ІЗМН, 1997. – 116 с.
2. Виховна діяльність сучасної сім'ї : зб. наук. праць / ред. В. Г. Постового. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 135 с.
3. Максимович О. М. Особливості виховання дітей із розлучених сімей : навч.-метод. посіб. / О. М. Максимович, В. Г. Постовий. – К. : ДЦССМ, 2004. – 140 с.
4. Повалій Л. В. Виховання дітей у сім'ях різного типу : метод. реком. / Л. В. Повалій. – К. : Науковий світ, 2009. – 47 с.
5. Постовий В. Г. Тенденції і пріоритети виховання дітей в сучасній сім'ї : монографія / В. Г. Постовий. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2006. – 190 с.
6. Сім'я в умовах становлення незалежної України (1991–2003 р.) – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 254 с.